

**ПЕРШЕ ВИДАННЯ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ВІРШІВ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЛІТЕРАТУРНА МОНОГРАФІЯ¹**

І. НАЙБІЛЬШИЙ ЮВІЛЕЙ

Через рік 3-го березня (19-го лютого за старим стилем) 1961-го року вся Україна буде величимо святкувати столітній ювілей визволення селян від панщини! Ювілей скасування нечувано жорстокого рабства, що дало в Україні безмежно тяжкі наслідки... Безумовно, наслідки цього чотирирікового рабства в Україні ще не покінчилися, не покінчилося й саме рабство, бо воно має тепер тільки іншу назву. Звалюся рабство – «панщина», а тепер – «колхоз»...

Панщина – це приbrane ім'я для найсоромнішого людського насилля над меншим братом своїм – для рабства... Панщина – це ганебне довговікове рабство, і в Україні Росія тримала його збройним насиллям у голій повній найдовше від усіх земель Європи... Це рабство селян було найтяжче та найжорстокіше від усіх колишніх рабств: селянин в Україні був простою річчю свого пана, яку пан мав право знищити, продати, ограбувати, вислати на Сибір... Російський Уряд офіційно заборонив звати цей стан рабством, – звали панщина. Але це було жорстоке рабство!

Панщина рано почалася в Україні, а запровадили її поляки зараз по 1569-му році, по Люблінській унії. Десятилітнє повстання Гетьмана Богдана Хмельницького (1647-1657), що повигнав з України польське панство, не допомогло, – поляки незабаром вернулися й обернули панщину в жорстоке рабство; український селянин став для польського пана простим рабом, гірше того – бидлом!...

Московія, узявши з 1654-го року під себе головню Лівобережжя, помалу збільшувала стару панщину, а вкінці так само обернула її в жорстоке рабство.

Церква не заступалась, або, правильніше, – не могла заступатись проти цього рабства. Але маємо багато славних свідчень, як українське православне духовенство, хоч так само було безправне, часом сильно заступалося за рабів і боронило їх. У всякому разі було завжди зі своїми вірними і разом з ними терпіло рабство...

Україна й Українська Церква знаходилися в окупації Московії. Чи, може, пануюча Московська Церква заступалася коли за своїх рабів? – Ніколи! Більше того, московський Митрополит, коли робили переклад Нового Заповіту на російську мову, поблагословив переробити одне місце в ньому на кристь панщини. Апостол Павло у своєму посланні до Євреїв правильно навчав: «Земля родить рослини, добрі для тих, хто їх і обробляє» (6.7). Цю святу апостольську науку Російська Церква переробила на: «Земля произрастает злак, полезный тѣм, для которых и воздѣлывается». Отак переклад зроблено на користь панства!... І цей нечуваний соромний переступ позостається і в новій Біблії, яку випущено в Москві оце 1956-го року (див. ст. 1229).

Панщизняне рабство в Україні збільшувалося з року на рік, у своїй переважаючій більшості пани-рабовласники були чужинці – поляки та росіяни. За останні 20 років життя панщини, в роках 1840-1860 Україна дослівно горіла й кипіла: не було дня без селянського повстання, і ці повстання все росли та ширшали на своїй силі. Стало ясно, що треба дати селянам волю згори, бо інакше раби візьмуть її самі нечуваною революцією.

Кращі люди все були проти безумного рабства, що так довго затяглося і в Росії, і в Україні. Усі кращі письменники гостро виступали проти панщини, усі вимагали звільнення селянства. Цензура шаліла розперезано – відкрито писати проти панщини не було змоги.

¹ Збережено авторську редакцію. Подається в скороченому варіанті

І ось у цей час, за 1840-1860 роки, в Росії з'явилася нова громадська класа, – її звали «різночинці», простіше – службова уряднича інтелігенція, що земель не мала, що й сама бідувала. Ось ця інтелігенція і дала з себе демократично успосіблених діячів та письменників, яких тепер зовуть революційними демократами. Це були: В.Г. Бєлінський, т. зв. петрашевці, Н.Г. Чернишевський, Н.А. Добролюбов, Д.І. Писарєв, Н.А. Некрасов, А.І. Герцен, Н.П. Огарьов і багато-багато таких інших.

А з українців до цієї революційно-демократичної течії належав головню Тарас Шевченко.

Цензура чавила, як могла, і незабаром революційні демократи перенесли свою боротьбу за кордон, головню в Англію, Францію та Швайцарію, і звідти били по панщині, били й царя. Це були відомі А. Герцен та Н. Огарьов, велике число інших, що осіли в Лондоні, – вони в роках 1855-1862 видавали збірники «Полярная Звезда», а в роках 1857-1864 видавали в Лондоні революційний орган «Колокол». Головним завданням «Колокола» та його додатків («Под суд!») і «Общее вѣче») було всіма силами валити найперше панщину, вимагати волі для рабів-селян. Ці революційні видання широко пішли по всій Росії та по всій Україні і в ділі визволення селян з панського рабства мали дуже великий вплив.

Невдала Кримська війна 1853-1856 років зовсім збунтувала Росію. Року 1855-го 18-го лютого раптово помер цар Микола I, – уперто твердили, що він отруївся. Новий імператор Олександр II постановив негайно звільнити селян з рабства. Була призначена для того особлива комісія, а вона вперто саботувала й затягувала всю цю справу.

Роки 1859-1861 – це зеніт спільної боротьби всього демократичного за знищення рабства. Селянські повстання й дошкульні розрухи охопили всю Росію й Україну. І нарешті, 19-го лютого ст. ст. (3-го березня нового ст.) був підписаний маніфест про звільнення селян з панщини. Оголошений цей маніфест був 5 (18) березня.

Маніфест складений надзвичайно врочисто, – останню редакцію йому надав Московський Митрополит Філарет. П. Кулішеві був замовлений переклад цього маніфеста на українську мову, але в останню годину заборонили читати український текст...

Тарас Шевченко все своє життя був тим, хто всією своєю істотою самовіддано боровся проти панщини, за це і десять років був на тяжкому засланні. Такого сильного революційного борця проти рабства росіяни серед себе не мали, тому, власне, вони перші так сильно схопилися за Т. Шевченка й ширили його твори, які дошкульно били царя та перестаріле рабство. Вони ж, закордонні революційні демократи, року 1859-го видали в Лейпцігу революційні вірші Шевченка і сильно їх поширили і в Росії, і в Україні. Навмисне вибрали найгостріше з Шевченкових творів, і ним вдарили царя і його рабство!

Шевченко помер 26-го лютого (10-го березня) 1861-го року і цілий тиждень перед смертю чув радісні вістки про підписання закону про звільнення селян з рабства. Цебто помирав спокійно, бо він же сам безконечно багато зробив для знищення цього рабства в Україні!

Але маніфест про скасування рабства офіційно був оголошений тільки 5(18) березня, цебто через 15 днів по смерті Шевченка. Головний борець не мав насолоди почути на власні вуха офіційного маніфеста про те, що його так жорстоко било все життя...

І ось наступного 1961-го року припадає подвійний ювілей: століття з дня знищення ганебного рабства в Росії і в Україні, і століття з дня смерті найза-

взятого борця проти нього – Тараса Шевченка! Історія хотіла поєднати ці дві великі історичні річниці – поєднаймо це й ми! Бо Шевченко – то ж полум'яний борець проти всякого рабства!

Чи рабство року 1861-го було остаточно знищене в Україні? Правно – так, але економічно – ні! Різні комісії запекло саботували всю справу п'ять літ, а царя так само запекло тероризували та дурили, і вкінці селянам при звільненні їх з рабства був даний т. зв. «старцівський наділ», цебто такий мізерний, з якого селянин жодним способом прожити не міг... І ніби «вільний» селянин зараз же опинився ще в гіршій панській неволі, в рабстві неофіційному...

Іншими словами, рабство селянства в Росії і в Україні фактично знищене не було, тому й надалі позосталася й кривава реакція проти нього!

Року 1881-го 1-го березня царя Олександра II, що то по-старцівському відпустив селян з кріпацтва, убив народоволець Ігнатій Гриневицький.

Жорстока революція 1917-1920 років під проводом комуністів нечувано криваво вистріляла й вимордувала всіх, хто мав хоч якийсь стосунок до цього рабства селян у Росії. Російська революція була, власне, на 60 літ запізненою кривавою й сліпою помстою рабів своїм рабовласникам...

І ця жорстока кривава революція ще не закінчена, бо земля ще й тепер не в селянських руках.

І остаточно звільненим з рабства український селянин так і не став – він знову обманно попав ще в тяжче панцизніане рабство, у советський колгосп... І одною з причин цього було й старцівське, несправедливе «звільнення» селянина з панщини 1861-го року.

Український селянин і надалі фактично позостається в лотому рабстві!...

І буде ще одна революція, може, найкривавіша з усіх, – і український селянин таки одержить свою землю-матір на власність...

Рабство, чи кріпацтво, довгі віки вбивало духа України, вбивало її культуру, творило рабів... Хіба в Україні був би тільки один Шевченко? За 400 літ рабства були б сотні Шевченків, бо то народ їх родить, а цей народ був у жорстокому рабстві, й народні генії пропадали... Бо ж Тарас Шевченко тільки випадково вирвався з кріпацького рабства...

II. ШЕВЧЕНКО В РЕВОЛЮЦІЙНІЙ АКЦІЇ

Сто років тому, у першій половині 1859-го року, в Німеччині, у місті Лейпцігу, вийшла маленька книжечка під простою назвою: «Новые стихотворения Пушкина и Павленки».

Зовсім мала книжечка... Ось в імітаційному виданні лежить вона в мене на робочому столі, улюблена й дорогоцінна, але таки ще не глибоко вивчена в нас. Книжечка ця в історії пам'яті Т.Г. Шевченка мала величезне значення, і тому в століття смерті Т.Г. Шевченка і в століття знесення рабства в Україні я розповім тут про неї трохи докладніш.

Та й сама книжечка має століття з дня свого виходу.

Зміст історичної книжечки – шість віршів Тараса Шевченка, вставлених-захованих у пість (сім) віршів російського великого письменника Олександра Пушкіна. Це було перше видання Шевченкових революційних віршів, які відбивали не тільки його мистецького духа, але й його глибоко неспокоїну душу. Власне, тим, що це були вірші огненного революційного змісту, вони відразу поєднали Шевченка з російськими революціонерами, яких тоді повно було в Росії, повно було і за кордоном.

Російські революціонери, як удома, так і за кордоном, ставили собі три головні завдання: 1. повалити самодержавство, цебто царя; 2. повалити без-

соромну панщину, правильніше, рабство, і 3. запровадити рівність і братство у вільній державі. Хто такого бажав собі, був «революціонером». Якраз Тарас Шевченко, гіркий панщизинний кріпак, довгими літами виносив у своїй душі всі ці великі ідеї, виносив істотно, природно, бо таким було життя його.

Шевченко рано став писати і революційні вірші. Жив він і в Польщі, а потім оселився в Петербурзі, де саме повітря було революційним. Коли появилися революційні Шевченкові вірші, вони відразу глибоко припали до смаку всім тодішнім революціонерам, чи революційним демократам, і легко й відразу позитивно вирішили початкові гострі сперечання росіян: чи українці можуть мати свою окрему літературу.

Росія, як нація, не мала такого природного опієнного революціонера, яким був Тарас Шевченко, – він їх усіх випередив і в поваленні самодержавства, і в знищенні рабської панщини. Росіяни-революціонери відразу глибоко й вірно оцінили революційний Шевченків дух, визнали його за великого поета, а тим самим визнали й право української нації на окрему літературу. Російські революціонери мали тоді в літературі велику силу, і власне своєю революційністю Шевченко багато допоміг признанню України, як нації. Бо ми ж для Росії були тільки... кріпаки!

У революційному процесі, який валив самодержавство Росії, революційний лейпцігський збірник 1859-го року мав величезне реальне значення. За кордоном тоді жила безліч революційних борців, і вони міцно стояли за твори Т. Шевченка, і стали їх пропагувати та ширити. Закордонні революціонери мали вільні зв'язки з бацьківщиною, з Росією, і тому реально сильно ширили Шевченкові революційні вірші і по всій Росії, і особливо по Україні, – і в друку, і в рукописах.

Взагалі, треба сказати, що революційні твори Т. Шевченка в справі повалення царату та рабства в Росії відіграли першорядну роль. Усі революціонери глибоко розуміли власне це значення Шевченкових творів, і коли р. 1917-го перемогли комуністи, то вони мали на твори Т. Шевченка давно вже остаточно вироблений погляд, як на засіб ширення революційності в народі. І тому стали друкувати Шевченкові твори в мільйонах примірників, і перекладати їх на всі мови і свого Союзу, і всього світу. Не через їх мистецьку вартість, бо вона для них не грала ролі і тепер не грає, а тільки через опієнну їх революційність проти царату та його рабства.

Шевченко природно, самим життям своїм став революціонером, а що російські революціонери були вже організовані, то він просто пішов за ними. Тоді за кордоном багато працював революціонер Олександр Герцен (1812-1870), який, як сказано вище, з 1857-го року став видавати в Лондоні революційний тижневик «Колокол» (Дзвін).

«Колокол» дійсно голосно дзвонив проти царату і проти панщини. У своєму «Деннику» під 6-м лютом 1858-го року Шевченко записав: «Я стрів свого старого знайомого, п. Шумахера. Він недавно вернувся з-за кордону і привіз з собою 4 число «Колокола». Я в перший раз сьогодні побачив газету, і з побожною... поцілував...».

Напевно, Шевченко добре знав, що це за «Колокол», і демонстраційно поцілував його...

Бо був правдивим борцем за волю селянства, а такого тоді звали «революціонером».

ІІІ. РЕВОЛЮЦІЙНІ НАСТРОЇ В УКРАЇНІ

В роках 1858-1859-1860 Україна сильно клекотіла революційним огнем. Панщина-рабство й панські знущання та всякі «панські жарти» вже міри не знали! Україна горіла.

На початку червня 1859-го року Т. Шевченко зовсім невчасно приїхав в Україну і пробув тут до 15-го липня, коли й був арештований у п. Максимовичів у Прохорівці. Час побуту Шевченка в Україні був зовсім невідповідний, бо якраз тоді, в роках 1858-1859 сильно ширився по всій Україні революційний повстанський селянський рух, бо йшла тоді явна підготовка до скасування рабства, і це всі знали і хвилювалися. Революціонери і вдома, і за кордоном працювали, не покладаючи рук. К. Маркс, уже тоді божок багатьох революціонерів, з задоволенням писав 4-го лютого 1859 р. в листі до Лассаля: «Росія з страхом чекає аграрної революції в своїй середині»¹.

І справді, протягом одного 1859-го року в Росії в 90 місяцях «спалахнули селянські заворушення, вияви непокори поміщикам і царській владі»².

Т. Шевченко, пробуваючи в Україні, не завжди був обережний і часто читав своїм приятелям чи просто знайомим свої революційні вірші. Читав і дарував. Настрій усієї України був тоді аж надто нервовий і ці Шевченкові вірші слухали охоче.

Люди хотіли бачити ці вірші друкованими. Так, В. Маслій 10-го вересня 1859 року писав до Т. Шевченка і просив видати всі свої вірші: «нехай довідається світ, що й придушена Малоросія може висловлювати весвітні істини, що й вона має своїх поетів і мистців – малярів»³.

Саме життя було таке, що вимагало революційного слова як вислову самої душі!

ІV. ЛЕЙПЦІГСЬКИЙ ЗБІРНИК 1859 Р. ПРИНІС ШЕВЧЕНКОВІ ТЯЖКІ КЛОПОТИ

Видання за кордоном творів тих чи інших письменників, звичайно, приносило їм великі клопоти та непорозуміння з владою в Росії. Напр., року 1859-го в Берліні вийшли заборонені цензурою вірші Н.А. Некрасова, і влада стала допшкульно тягати автора. Закінчилось зовсім недобре: Н.А. Некрасов, щоб позбутися неприємностей, змушений був подати владі прохання, в якому «укліпно» просив її заборонити ввіз в Росію його віршів берлінського видання...⁴

Коли десь у середині 1859-го року в Лейпцігу вийшла збірка революційних віршів Т. Шевченка, досі в Росії не видрукуваних, то автор їх, Т. Шевченко, також зазнав великих неприємностей. Шевченко саме тоді насилу визволився зі своєї каторжної висилки і жив у Петербурзі під пильним доглядом поліції. Про намір видати в Лейпцігу його старі революційні вірші довідався ще в жовтні 1858 р. і начальник III Відділу⁵, і В.А. Долгоруков, шеф жандармів в р.р. 1858-1866, і сам Т. Шевченко. Шеф жандармів викликав Шевченка до себе. У цій справі від 18 жовтня 1858-го року є така записка шефа жандармів В. Долгорукова: «Шевченко живе в Академії Мистецтв в квартирі графа Толстого. Він приходив сказати мені, що Головін хоче видрукувати за кордоном його вірші, і свідчить (Т. Шевченко), що жодних рукописів він йому не передавав. Його твори, як він каже, були надруковані до 1847 року, а потому заборонені. Дати мені довідку як про це, так і про його твори. Довідатися про твори Шевченка, які були надруковані перед його висилкою з С. Петербургу»⁶.

¹ Дм. Косарик. Життя Шевченка. 1955р. ст. 199.

² Там само, ст. 221.

³ Н. А. Некрасов. Полное собрание сочинений и писем. 1953 р., том XII, стр. 47.

⁴ Це є: «III Отдѣленіе Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи!».

⁵ Там само, ст. 290-291.

⁶ Т. Шевченко. Листування, ст. 314. Павло Зайців. Життя Тараса Шевченка, Мюнхен, 1955, ст. 344.

Справу що жандарми вважали дуже важливою, і В. Долгоруков наступного дня, 19-го жовтня повідомив про неї самого царя...¹

Взагалі, лейпцігське видання 1859-го року та широка реклама йому революціонерів за кордоном сильно пошкодили Шевченкові. Це власне про це писав М. Максимович ще 1858 року, що «якийсь паливода навіжений за границею піддакотив» Шевченкові².

Це ж видання довело й до побільшеного нагляду поліції за Шевченком. Року 1859-го 26 травня Шевченко виїхав в Україну, а за три дні перед тим, 23-го травня шеф жандармів Долгоруков порозсилав тасмні накази жандармерії Київської, Чернігівської та Полтавської губерній, щоб пильно стежили за поведінкою Шевченка. Це не обійшло доброго.

А липня 15-го по дорозі до Максимовичів Шевченко був арештований.

Російська цензура відразу звернула свою пильну увагу на лейпцігське видання 1859-го року і відразу внесла його до Списку заборонених у Росії книг³.

V. ПОПЕРЕДНИКИ «ЧЕ-КА»

Тарас Шевченко 1847 року 5-го квітня був заарештований на березі Дніпра при переїзді його паромом у Київ. Наступного дня Шевченка спільно відправили у супроводі т. зв. квартального поліцейного наглядача та жандарма у Петербург, у III Відділ.

Страшний III Відділ!...

«Третье Отдѣленіе Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи».

Граф А.Ф. Орлов був начальником III Відділу, по сучасному Че-Ка, з 1845-го року, три тижні пильно досліджував справу Шевченка, і 30-го травня оголосив присуд: віддати Т. Шевченка рядовим в Оренбурзький корпус, але з правом вислуги, цебто за добру поведінку Шевченко міг стати й офіцером.

Цареві конче показували важливіші справи III Відділу, і він на присуді кари Шевченкові додав: «Під найсуворіший нагляд з заборонаю писати й малювати». Додав це рукою власною.

І Шевченка того ж дня передано в зарядження Військового Міністерства. А 31-го травня Шевченка спільно повезли в Оренбург, куди й доставили 8-го червня.

Вирвався Шевченко з цього тяжкого заслання 26-го червня 1857-го року, побувши в неволі 10 літ 2 місяці і 21 день.

А тепер через лейпцігське видання, знову мусів мати діло з цим страшним III Відділом.

Хто ж були ті, що арештували й заслали Шевченка? Яка установа керувала всією його справою?

Установа ця почалася на самому початку самодержавства царя Петра I року 1697-го і звалася «Преображенний приказ». Приказ (міністерство) цей видав політичними справами, і всі зізнання добувалися тут жорстокими катуваннями. З цього Преображеного приказу звичайно ніхто живим не виходив, – чи був він винний, чи був невинний. Сам цар Петро I кохався катувати підсудних, а по цій кривавій катівні часом ішов на забави та випивки... Пригадаю, що цей «більшовик на троні» і сина свого закатавав на смерть...

¹ У цьому Списку, аркуш 15 зверху подано: «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки». Лейпциг. 1859. Див. «Збірник праць у НКШ», ст. 175.

² Життя і діяльність Т. Шевченка, ст. 22.

³ Див. Ларіон. Біблія як літературний твір. «Віра й Культура» 1959 р. число 8 ст. 4.

Року 1718-го ця установа змінила назву на «Тємна канцелярія», а пізніше не раз ще міняла її, але істота її все позосталася та сама і катувала й далі так само, як і за царя Петра I.

Уся Росія дрижала при самій згадці цієї установи!...

Цар Микола I своїм наказом 3-го липня 1826-го року всі політичні справи передав у «Третій Відділ Особистої Його Імператорської Величності Канцелярії», – так вона стала зватися при ньому.

Особиста канцелярія складалася тоді з трьох окремих відділів (пізніше з п'ятьох), і III Відділ був самостійною установою на справи політичні. Уся Росія добре знала цю політичну установу і дрижала на саму згадку про неї. Звичайно ця установа звалася коротко: «Третій Відділ».

До III Відділу належало велике число справ і чисто політичних, і таких, що тільки здалека були політичні. На чолі стояв начальник III Відділу. На самому початку наказувалось, що головним завданням III Відділу є «охорона доброго стану й спокою всіх класів у Росії, і запровадження правосуддя». Кожне Че-Ка ставить собі таке завдання!

Головним завданням кожного урядника III Відділу було «пильнувати, щоб спокій і права горожан не порушували ніяка особиста влада чи насилля вельможних, чи злісна праця людей злого наміру». Між іншим, цей III Відділ наглядав, щоб... поміщики не поводитися жорстоко зо своїми рабами-кріпаками.

Сюди ж належали і справи цензури та догляд над періодичними виданнями, і був наказ присилати до III Відділу по одному примірникові всіх деншиків та журналів, які виходили в Росії.

Року 1839-го до III Відділу був приєднаний Корпус жандармів, і спільний начальник став зватися «Начальник Штаба Корпусу Жандармів і Управління III Відділу».

Це була злої слави установа, яка й далі звалася «III Відділом» і яка й далі наводила жах на всю Росію. Більшовицькі Че-Ка та ППУ – це рідні діти «III Відділу», і комуністи нічого нового не вдумали. Хто попадався в лапи III Відділу, той живим з нього, звичайно, не виходив, – чи то був фальшивомонетник, чи дикий поміщик-рабовласник, чи Тарас Шевченко.

Дуже часто III Відділ карав без суду, бо суд застпував тут сам цар.

Року 1880-го 6 (18) серпня III Відділ, що 183 роки мордував усю Росію, нарешті, був скасований, його справи були передані до Департаменту поліції при Міністерстві внутрішніх справ. І від усіх цих справ був звільнений Російський імператор.

Грозою всієї Росії були начальники цього III Відділу. Це були: граф А.Х. Бенкендорф (1826-1845), граф А.Ф. Орлов (1845-1856), князь В.А. Долгоруков (1856-1867), граф П.А. Шувалов (1867-1875), А.А. Потапов (1875-1877), Н.В. Мезенцов (1877-1878) і А.Р. Дренгельн (1878-1880).

Начальник III Відділу мав права окремого міністра, і робив особисто доклади цареві. Завданням III Відділу було переродити всю Росію на «чеснотних горожан», і цар присвячував на це багато часу, і до поту працював... Такий установився звичай, щоб Росія зростала!

А вся Росія завмирала від страху...

Цікаво тут підкреслити, що на публічних прийняттях російський цар ласкаво подавав руку найменшому чином офіцерові. Але було офіційно заведено, що цар руки не подавав офіцерам-жандармам! Бо знав, що забрудить свою руку... Є переказ, ніби й Сталін руки чекістам не подавав...

Ось в оцей III Відділ і попався був Тарас Шевченко і промучився в ньому 10 літ і три місяці...

Шевченкові зробили в III Відділі один незвичайний виняток: його на допитах не били і зізнання давав він без катування...

Ось у цей III Відділ мало знову не попав Тарас Шевченко через лейпцігське видання своїх революційних віршів.

VI. ОПИС ЛЕЙПЦІГСЬКОГО ВИДАННЯ 1859 р.

Уже з того, що я вище зазначив, видно, що лейпцігська збірка найгарячіших Шевченкових революційних віршів має велике літературне й політичне значення. І тому я подам тут повний бібліографічний опис цього видання, бо всі попередні описи його не були повними.

На жаль, я цей опис роблю головню з харківського фотоперевидання 1937-го року, а не з самого лейпцігського оригіналу. Дещо додаю тут з інших описів.

Титулова сторінка має такий заголовок: «Новые стихотворения Пушкина и Шавченки». Долі дано, ліворуч: Лейпцигъ. Вольфгангъ Гергардъ. Праворуч: Leipzig, Wolfgang Gerhard. На самому кінці під ними подано рік видання: 1859.

Зворотна сторона окладники порожня.

А далі йде сама книжка. Спочатку на сторінках 1-6 подано три вірші Пушкіна: 1. «Молитва», ст. 1-2 (це вірш не Пушкіна, хоч під ним підпис: А. Пушкинъ). Далі, 2. на ст. 3-4: «Цапли», на ст. 5-6: «Посланіє Аркадію Гавриловичу Родзянко».

По цьому з ст. 7 йдуть пість революційних віршів Шевченкових, а саме: 1. «Кавказъ» (ст. 7-13), 2. «Холодный Яръ» (ст. 14-17), 3. «Думка» («Якъ умру, то поховайте», ст. 18), 4. «Розрита могила» (ст. 19-21), 5. «Думка» («За думою дума», ст. 22-23) і останнє: 6. «И мертвымъ и живымъ...» (ст. 24-34). По цьому знову йде три вірші А. Пушкіна, а саме: 1. «В.Л. Пушкину» (ст. 35-38, під віршем рік його написання: 1817), 2. «Цензору». (ст. 39-43, під ним рік: 1816) і останній на ст. 44 (сторінка не нумерована): 3. «Льву Сергѣевичу Пушкину» (під віршем рік його: 181- останньої цифри нема).

Подано, таким чином, 12 віршів, під усіма зазначено їх авторів: А. Пушкинъ або Шавченко. У всій книзі Шевченко зветься «Шавченко» і ні разу до його прізвища не додано «Т.» чи «Тарас».

У книжці всі 12 віршів починаються нумерованою сторінкою. Остання 44 сторінка нумерована.

Дм. Косарик¹ у своїй праці подає в цій книзі 44 сторінки.

Книжечка малого розміру, а саме: 6,5 x 5 інчі. На сторінці по 26 рядків.

Пагінація (сторінкування) йде зверху. А долі зазначено друкарське число аркушів, – на ст. 1-ій стоїть долі 1, на 17 стоїть 2, а на 33 стоїть 3. На наступний через одну (на 3, 19 і 35) ця цифра повторена для зшивачів книжки.

Але три рази, на ст. 1, 17 і 33 долі подано римську цифру II. Що вона визначає? На мою думку тут II визначає, що це другий томик віршів Ол. Пушкіна та Т. Шевченка (бо був і I). Тому й «Новые стихотворения».

Цей мій опис подано за харківським фотоперевиданням 1937-го року. Але інші бібліографи, напр., Комаров, Франко і ін., дають ще 2 сторінки до цього, ст. 45-46.

На ст. 45 уміщений вірш: «На смерть тетушки Анны Львовны Пушкиной»; це вірш не А. Пушкіна, хоч він тут підписаний.

А на останній 46 сторінці подана друкарня: «Наумбургъ, въ типографіи Г. Пата». І те саме по-німецькому: «Haumburg Druck von G. Patz».

¹ Життя і діяльність Т. Шевченка, ст. 22.

Отже, наша книжечка друкувалася в м. Наумбургу, а не в Лейпцігу. Наумбург тепер в області Галле, на річці Заале, на залізничній дорозі лінії Лейпціг-Ерфурт.

Далеко на південь від Лейпцігу.

Книжка вийшла в обкладинці, яка має цінні для нас відомості на 1 і на 4 сторінках.

На першій сторінці обкладинки вгорі подано: «Русская Библиотека. Томъ VIII». Під цим подано два заголовки книжки, – німецький і російський, а саме: «Neue Gedichte von Pushkin und Schafftschenko». Під цим російський: «Новыя стихотворенія Пушкина и Шавченки».

Друга й третя сторінки обкладинки порожні, а на 4-й подано списка перших семи томиків видавництва «Русская Библиотека», про яку я пишу далі.

Чи була книжка оправлена, – не маю матеріалу, щоб на це точно відповісти. Харківське фотоперевидання 1937 р. оправу має і то цікаву, – переплет обтягнений синьою ворсовою матерією, трохи більший від самої книжки. На ньому заголовок:

ПУШКІН І ШЕВЧЕНКО

На внутрішній стороні оправи дано чорний портрет Пушкіна, якого повторено на останньому вставному листі на кінці книжки. А на першому листі перед титульною сторінкою і на внутрішній стороні оправи на кінці книжки дано такий же портрет Т. Шевченка. Обидва портрети обтягнено лавровим і дубовим листям.

Малий розмір книжки і її ворсиста темносиня оправа роблять її подібною до молитовника. І така оправа й малий розмір лейпцігського видання 1859 р. зроблені хіба навмисне, щоб легше ховатися перед поліцією, бо це видання справді можна прийняти за молитовника.

Мало цього, редактор І. Головін на першому місці вмістив вірша (ніби Пушкіна) «Молитва», в якому віршами переспівано «Отче наш». Отже, поліція, – а вона була тоді однакова і в Росії, і в Німеччині, і в Австрії, – брала до рук під молитовника оправлену книжечку і на першому місці знаходила «Молитву». І заспокоювалася.

Думаю, що з цих самих причин і революційні вірші Шевченка заховано поміж вірші Пушкіна, – Пушкін не мав слави революціонера, а Шевченко відкрито її мав, тому його вірші заховано в спокійні вірші Пушкіна.

Коли саме вийшов у світ лейпцігський збірник 1859 року? Беручи на увагу, що в середині 1859-го року за Т. Шевченком значно побільшили поліційний нагляд, а 15-го липня його вже й арештували в Україні, можна припускати, що лейпцігське видання революційних віршів вийшло десь перед цим часом, десь у середині 1859-го року.

VII .....

VIII .....

IX .....

X. ЗНАЧЕННЯ ТЕКСТУ ЛЕЙПЦІГСЬКОГО ВИДАННЯ

Революційні Шевченкові вірші широко ходили по Україні. Поет часто й легко дарував їх своїм приятелям, а ті давали списувати іншим. Так поставали нові тексти, часто відмінні один від одного.

Той, хто послав збірку шести Шевченкових віршів 1843-1845 років, мав їх, безумовно, або оригінальні, або близькі до першого оригіналу, і в тому їх велика

ціна. Текстологічна вартість цих віршів справді дуже висока, і цього відкидати не можна, і ці тексти треба брати на увагу при вивченні «Кобзаря». Треба обтрусити всю друкарську половину, і тоді виглядає золоте зерно правдивої Шевченкової думки.

Проф. П. Зайцев і проф. Л. Білецький не доцінили цих текстів. Коли року 1937-го в Харкові вийшло фототипічне перевидання лейпцігської збірки 1859-го року, то С. А. Рейсер у «Литературное Обозрение» 1937 р., ч. 13 ст. 40, дав на нього гостру негативну оцінку. Він писав: «Лейпцігське видання 1859-го року уже свого часу заслужено не притягувало жодної уваги і не викликало жодного зацікавлення. Перед нами макулатурне видання 13 віршів: шести – Шевченкових і семи – Пушкіна (втім, три з них Пушкіну не належать). Тексти віршів невірні навіть для свого часу, вибір їх не характерний, цензурні пропуски не повернені».

Ця Рейсера критика зовсім суб'єктивна і несправильна. Протилежно йому Ф. Прийма писав: «Текстологічний рівень розглядуваного видання дійсно дуже низький: книга рясніє всілякими викривленнями і друкарськими помилками»¹. Але це тільки зовнішня сторона книжки 1859-го року; вірші були належно й знаоче підбрані (з тоді існуючих) – це сильні революційні вірші, які в Росії ще не були видані, та й цензура не могла їх пропустити. Звичайно, за умовами видання їх належно не підготували.

І текстологічно вони дуже цінні як першодрук. І справді, воно часто цінне інше читання, аніж у нас загально прийняте, і то читання таке, що змушує нас сильно замислюватися.

Дам на це хоч чотири приклади. Для порівняння вживаю київське академічне видання творів Т. Шевченка 1949-го року, том I.

1. «І неситий не виоре
На дні моря поле», ст. 287.

Це з «Кавказу». А в лейпцігському виданні 1959 р. подано на ст. 7:

«И несыйтйй не выдере
На дай моря – поля».

Це дуже цікавий і цінний варіант, бо він з першодруку, і можливий. І нема соромної граматичної помилки: при запереченні прямиий додаток ставиться не в знахідному, а в родовому: «Не видере поля», а тепер друкують з помилкою: «Не виоре поле». Уже це важливе!

Пригадаймо, що в пророка Амоса (6.12) читаємо: «Чи хто виоре море худобою?»².

Можливо, що в лейпцігському виданні було написано неясно, але не виключається і варіант «не видере».

Шевченко Біблію глибоко знав і це звідси взяв образ скупаря.

2. Академічне видання в «Кавказі» на ст. 1, 288 дає:

Коли одпочити
Ляжеш, Боже, утомлений?

Безумовно, це навмисне зіпсутий текст, бо він же сенсу жодного не має: Бог утомитися не може! Зовсім інакше подає це місце лейпцігське видання 1859-го року:

Кольжь одпочыть
Дасы Боже утомленнымь?

¹ Збірник праць. V НШК. ст. 174.

² Див. Ларіон. Біблія як літературний твір. «Віра й Культура» 1959 р. число 8 ст. 4.

Контекст цього високо важливого місця ясно говорить, що правдивий текст у лейпцігському виданні, і тут нема дивного атеїстичного «Боже утомлений»... Коли б він був, то за нього ухопився б редактор І. Головін, сам соціаліст-бакунівець.

3. Академічне видання дає:
А сльоз, а крові!? напоїть
Всіх імператорів би стало.
Лейпцігське видання дає на ст. 9:
«Асльозь?... акрови... напоить
Всіх Царьків би стало».

Лейпцігське «царьків» (у ньому треба не с, а ь) ліпше й ширше, а до того воно згадує взагалі всіх царів, а не імператорів. Та й на кінці тут «і нашим батюшкам царям».

4. Академічне видавця Шевченкових творів на ст. 1, 313 подає (так і деякі інші подають):

«Все покину і полину
До Самого Бога
Молитися... А до того –
Я не знаю Бога.
Поховайте та вставайте»...

Лейпцігське видання 1859 р. дає тут велику й високоцінну поправку, а саме (ст. 18):

«Все покину і полечу
До Самого Бога
Молитися... а дотого
Поховайте, та вставайте»...

Як бачимо, у першодруковій 1859 р. нема атеїстичного «а до того – я не знаю Бога», а є: «а до того поховайте та вставайте».

Оригінал Шевченків за лейпцігським виданням і логічний, і віршово витриманий. Безумовно, хтось пізніше навмисне вставив «я не знаю Бога», і тим зіпсував і будову вірша, і Шевченкову ідеологію, роблячи з нього атеїста. Власне через те, що лейпцігське видання не має атеїстичних вибриків, це найбільше лютує соціалістів, і вони знищують його ціну.

Може, це редактор у Лейпцігу виправив? Ні, він був завзятий революціонер і радий був бачити у Шевченка безбожжя.

Розгляньмо, що тут «Заповіті» визначає «а до того»? Воно не зовсім ясне, але в автографі Скоропадських стоїть ясніше, рукою Шевченка написане: «а поки що». Це: «перше», «перед тим», «до цього», «тим часом», російське «прежде» (див. Уманець і Спілка, Львів, 1893 р. ст. 772). Напр.: «Підеш у школу, а дотого поснідай». Або:

Б'ють пороги, місяць сходить,
як і перше сходив.

Тут «перше» = дотого (не до того, а дотого).

Хтось невідомий вставив у Шевченків вірш «я не знаю Бога». І вийшла нісенітниця!

Справді зрозуміймо значення «дотого» як «перше»:

Все покину і полину
До самого Бога
Молитися... А перше (дотого)
Я не знаю Бога...

Розбита структура віршу: дано три рядки на одну риму: Бога – дотого – Бога. Безумовно, останній рядок («я не знаю Бога») зайвий і грубо вставлений. Та й у змісті нема логіки, і виходить неграматично:

До Самого Бога
Молитися... А перше (дотого)
Я не знаю Бога...

Лейпцігське видання 1859 р. зовсім логічно дає:

До Самого Бога
Молитися... А дотого (= а перше)
Поховайте та вставайте...

Отже, до «Заповіту» хтось вставив атеїстичне «я не знаю Бога», а воно зробило це місце нелогічним. Знаючи, в якому стані були Шевченкові рукописи, і як багато було різних «автографів», можна зрозуміти, як легко було вставити «я не знаю Бога».

Але на місці «я не знаю Бога» може якийсь рядок і був, але зовсім загубився, і ми його не маємо.

Бо є автографи, де пізніше й ніби рукою Шевченка написано: «я не знаю Бога». А є автографи і без того. У всякому разі, воно несе логіку віршу. Присланий у Лейпціг Шевченків вірш не мав цього «я не знаю Бога» і був логічнішим.

Я подав тут тільки чотири поправки до «Кобзаря» на основі лейпцігського видання 1859 р. Алея готую іншу працю, і в ній подам таких поправок більше.

XI .....

XII .....

XIII. ХТО Й НАЦО ПОЄДНАВ ПУШКІНА З ШЕВЧЕНКОМ

Хто поєднав разом вірші Пушкіна й Шевченка, трудно сказати. Примітка на ст. 7 говорить, що прислані були в Лейпціг вірші самого Шевченка. З причин остороги видавець не подав, звідки саме вірші були йому прислані.

Твори Пушкіна тут звичайні, не революційні, а три з них: «Молитва», «Цаплі» та «На смерть тетупки Анны Львовны Пушкиной» йому й не належать. Вірш «Цензору» написаний 1822-го року, і його цензура свого часу не пропустила. Нарешті, р. 1857-го він був видрукований в VII томі видання творів Пушкіна Анненковим у Петербурзі.

Справа поєднання віршів Шевченка з віршами Пушкіна належала виключно емігрантам-революціонерам. Вони це робили через огненну запальність Шевченкових віршів, вони якраз були їм на поміч у їхній праці.

І емігранти сховали цензурні вірші Шевченка у віршах Пушкіна, щоб відразу не кидалися ввічі вірші революційні. Оце була ціль закордонних революціонерів.

Як я вже вище сказав, року 1937-го по всім СРСР відбували сторічні ювілей зо дня смерти Ол. Пушкіна, і з цього приводу і перевидано в Харкові лейпцігське видання революційних віршів Ол. Пушкіна та Шевченка. Перевидали вже з підкресленим політичним наміром, поєднати Шевченка з російською культурою. Цього наміру видавець німець зовсім не мав, він ставив собі одну ціль: заробити на виданні революційних творів, бо такі видання віршів Пушкіна вже були і давали добрий заробіток.

На жаль, Дм. Косарик цього харківського видання 1937 р. не знає, тому на 317 ст. своєї праці не згадує про нього.

Як я вище вже подав, проф. Євген Кирилук року 1955-го згадував у Канаді про лейпцігське видання 1859-го року і додав, що «видання в одній книзі творів великих поетів двох братніх народів – дуже знаменний символічний факт!»¹ Ні, це не так було: це було зовсім випадкове поєднання, а зробили його емігранти-революціонери з чисто революційними цілями.

Лейпцігське видання 1859-го року було ділом тільки росіян-революціонерів, яким ходило головно про те, щоб використати революційні настрої українського селянства. Але все таки, твердить Ф. Прийма, «видання «лейпцігської книжки», де українські вірші Шевченка були об'єднані з російськими віршами Пушкіна, дало змогу ознайомитися з революційною поезією великого Кобзаря досить широким колом як українських, так і російських читачів»².

XIV. ЧОМУ НАЗВАНО «НОВІ ВІРШІ»

Чому лейпцігське видання 1859-го року має в заголовку «**Новые стихотворения**»? Що тут справді нового?

Усі вірші Пушкіна тут старші, усі вірші Шевченка так само, з років 1843-1845-го. Пушкін помер 1837-го року. Чому ж названо це видання «нові вірші»?

Томик VIII «Русской Библиотеки» упорядкував І. Головін, і він же й назву дав: «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки». Слово «новые» він ужив, орієнтуючись на томик I 1858 р., де вже були дані вірші Пушкіна, а може, й Шевченка (?). А вірші Шевченка були в VIII томикові справді **нові**, ніде ще не друковані, як революційні.

Вірш «Послание цензору» Пушкіна, хоч і написаний 1822 р., але в друку появився тільки р. 1857-го, отже був новим для еміграції. А до цього він сильно пирився по Росії в рукописах.

Назва «нові» тут була потрібна видавцеві для заробітку.

XV. ВЕЛИКЕ ЗНАЧЕННЯ ЛЕЙПЦІГСЬКОГО ВИДАННЯ

Революційні вірші Т. Шевченка сильно били російський царат та панщину і в цьому відношенні мали велике значення. Про їхнє видання в Росії не могло бути й мови при тодішніх умовах політичного життя та цензури. І власне ці вірші багато робили для повалення кріпацтва в Росії, чому російський уряд так тяжко (звичайне для того часу!) покарав їх автора.

До 1876-го року, коли появилася пражьке видання Шевченкових творів, його революційні вірші були відомі тільки з лейпцігського видання 1859-го року, цебто довгих 17 літ.

Ось тому лейпцігське видання 1859-го року має велике значення в історії вивчення творчості Т. Шевченка. Це ж перше появлення в світ друком його революційних віршів, які в Україні чи в Росії появитися ніяк не могли, цензура їх не пропускала ні за що.

Але ці революційні вірші широко ходили в рукописах по всій Україні, а серед них чимало було й таких, які писав сам Шевченко своєю рукою. Взагалі Шевченко любив дарувати своїм друзям оригінали своїх творів, але писав їх не однаково, часто вносив нові виправлення. Ось тому кожне старше видання в справі вивчення Шевченкової творчості має велике значення.

¹ «Українське Слово» ч. 14 (639) за 6-го квітня 1955-го року, Вінніпег, Канада.

² За виданням другим 1906 року, ст. 21.

Але одної думки про Лейпцігське видання 1859-го року – як ми про це вище вже писали – нема, його не рідко критикували, судячи про нього за його невеликим зовнішнім оформленням.

Напр., зовсім негативно висловився про лейпцігське видання. 1859-го року М. Драгоманов: року 1879-го він випустив свою критичну працю «Шевченко, українофіли й соціалізм», і в ній назвав це видання «шарлатанського лейпцігського книжкою»¹.

І ця думка Драгоманова і поширилася в літературі, а з самим оригіналом мало хто був знайомий.

Уже в наш час так само гостро негативно висловився про лейпцігське видання революційних Шевченкових віршів С.А. Рейсер. Ця збірка, «видана року 1859-го, – писав С. Рейсер, – уже за свого часу заслужено не притягла до себе жодної уваги і не викликала жодного зацікавлення. Перед нами макулатурне видання 13 віршів: шести Шевченка і семи Пушкіна (з них, правда, три Пушкіну не належать). Тексти віршів навіть для свого часу несправні, вибір нехарактерний, цензурні опущення не відповідні»².

Але не всі так судять. Зовсім правильно оцінив цю збірку Ф.Я. Прийма. Він писав, що вихід у світ цієї збірки 1859-го року «треба визнати величезною подією в історії української безцензурної преси»³. І справді, так і треба цінити це видання, не звертаючи уваги на його друкарську форму. Цінімо його за текстом, а не за «правонисом» цього тексту.

XVI. ПОШИРЕННЯ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ШЕВЧЕНКОВИХ ВІРШІВ ПО ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

Яке практичне значення мало лейпцігське видання 1859-го року революційних віршів Т. Шевченка? Які наслідки позооставило по собі? Усе це питання, на які повної відповіді ще не маємо, – бо нема відповідних матеріалів.

Але частинно відповісти таки можна. І ці, хоч неповні матеріали, дають проте належне освітлення, як ці Шевченкові революційні вірші свого часу впливали на читачів.

М. Павлик свідчить, що «з друкованих творів дійшли до нас у Галичину з Липська в виданні Гергарда що вийшло 1859 року п. з. «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки»⁴.

Більше про це подають інші свідчення.

Ось можна дещо більше сказати про значення лейпцігського видання 1859-го року для Галичини.

Рoku 1959-го в Києві вийшла цікава книга Петра Колесника: «Терен на шляху». Це роман про життя Івана Франка. Зо всього даного видно, що П. Колесник докладно студював на місцях Франкове життя і тому подає його широко й цінно.

Петро Колесник свідчить, що в Галичині за час Франкового юнацтва творів Шевченка не знали, а хто знав, боявся їх, як революційних. Франко навчався тоді в Дрогобицькій гімназії, Шевченка ще зовсім не знав. У розмові з одним із провідних стовпів тодішнього українського громадського життя в Галичині

¹ «Литературное обозрение» 1937 року, ч. 13 ст. 40. Це рецензія на київське перевидання 1937 р. лейпцігської збірки.

² П. Колесник. «Терен на шляху», 1959 рік, ст. 177.

³ Там само, ст. 70.

⁴ П. Колесник, ст. 88.

Франко «відчув його таку дику неприязнь до поета (до Шевченка), що йому стало моторошно. Наче Тарас забрав його статки-мастки, наче в житті йому дорогу перейшов, став поперек горла. Гайдамака передягнений в Перебенддо... Он як агестовано поета»¹.

Це була розмова ніби з Володимиром Барвінським (в теперішньому комуністичному освітленні).

Петро Колесник малює нам розмову професора Дрогобицької гімназії Турчиновича, демократа з переконань, — власне він тихо дав своєму учневі І. Франкові лейпцігське видання Шевченка 1859-го року. Дав ніби молитовника.

Франко-учень попросив у учителя Турчиновича яку книжку прочитати.

«Читати?... Турчинович для чогось глянув на вікна, потім вийшов у сусідню кімнату. Незабаром він виніс звідти невеличку книжечку, зовні схожу на Молитовника, і сунув Іванові (Франкові) за пазуху.

Нікому не давати й не показувати. Це лейпцігське видавня творів Пушкіна і Шевченка. Зверни увагу на вклейку рукописного списка знаменитої поеми Шевченка, тобі ще невідомо»².

До лейпцігського видання був вклеєний «Сретик» в рукопису.

«Тремлячими руками Іван Франко розкриває молитовника: «Новые стихотворения Пушкина и Павленки. Лейпциг, 1859»³.

«Професор Турчинович дав Франкові читати Шевченкові твори, але він знав, що саме давати. Той, інший Шевченко, що збурич усю Росію, що покликав до життя тисячі безумців, які тепер валками йдуть на Сибір, той Шевченко мусить сидіти під сімома замками, і про нього не вільно говорити в Галичині»...

І Франко-учень сказав:

— «Мені довелося прочитати кілька невідомих творів Шевченка, і я не повірив би, що написав їх автор натхненного «Перебенді» і прекрасної «Катерини». Це — «Кавказ» і «Сретик». Вони потрясли мене. Мені стало соромно за себе. Жити серед людей і не бачити неправди — злочин. Я бачив, як живуть бориславські ріпники. Але тільки прочитавши ці Шевченкові твори, я зрозумів увесь жах баченого»⁴.

Жінка іншого професора тієї ж Дрогобицької гімназії, Іваницького, погрозиливо кричить Турчиновичеві, «кинувши йому книжечку, схожу на молитовника:

— Таких книжок, що виходять за кордоном, а до Галичини потрапляють нелегально, прощу до мого дому не носити! Я не хочу, щоб мій муж був політично скомпромітований...»⁵

Учень Іван Франко мав лейпцігське видання 1859 р. і часто читав революційні Шевченкові вірні своїм товаришам чи окремо, чи навіть у групах.

Як бачимо, Петро Колесник подає дуже цінні відомості про долю лейпцігського видання 1859-го року в Галичині. Хоч це й роман, а до того ще й комуністичний, але відомості свої П. Колесник подає з життя реального. Так було.

Так само сприймали лейпцігське видання і по інших українських землях, воно мало великий вплив особливо на молодь. Так було і на Буковині. Наталя Кобринська (1851-1920) згадує: «В тім самім часі заворушилися у нас і

¹ Там само, ст. 121.

² Напр., див. його «Правдивий» за 1 грудня 1862 р., ч. 10, ст. 80 або «Правдолюбивий» від 15 квітня 1863 р., ч. 7, ст. 28.

³ Збірник праць V НШК, ст. 182.

⁴ Збірник праць V НШК, 1957 рік, ст. 184.

⁵ «Литературное Обозрение» 1937 р. ч. 13 ст. 40.

інші сили, роздалися інші голоси. Того ж 1859-го року вийшла невеличка книжечка «Стихотворенія Пушкина и Шавченки», де перший раз побачили світ Божий такі опістні твори нашого Кобзаря, як «Кавказ», «Послание», «Заповіт». Книжечка ця електричною іскрою упала в серця нашої молодіжці, котрих не могла вдоволити мертвечина університетських викладів Головацького»¹. Як бачимо, Шевченкові безцензурні вірші несли вогонь і палили душі, які розуміли нові ідеї. Появлялися нові Шевченкові революційні вірші, і їх вклеювали до лейпцігської збірки 1859-го року.

Високоцінне свідчення, що збірка 1859-го року на зовні походила на молитовника, це її ховало від заздрих очей взагалі, а поліції та жандармів зокрема.

XVII. ПОШИРЕННЯ ЛЕЙПЦІГСЬКОЇ ЗБІРКИ СЕРЕД РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЄВРОПІ

Лейпцігське видання 1859-го року дало сильну зброю в руки революційної російської еміграції, такого огненного письменника проти царату й панщини Росія не мала. Її емігранти добре знали, як страждає Україна під російською окупацією, і їм сильно було треба запалити й Україну.

Що Шевченко на кожному кроці виступає проти «москалів», на кожному кроці згадує про українську минувшину, на це російські революціонери не звертали тоді й тепер жодної уваги. З самостійництвом України вони легко справляться сильнішою матеріальною зброєю, а поки що треба підпалювати Україну, цебто українське селянство, його рідним, огненным словом Т. Шевченка. Бо з самих росіян ніхто такого зробити не міг.

Ось тому лейпцігське видання революційних віршів Т. Шевченка 1859-го року зараз таки першими підхопили російські соціалісти-емігранти і стали їх сильно рекламувати й ширити. Так, їх рекламував у своїх виданнях кн. П.В. Долгоруков².

Російський письменник Н. Огарьов мав у руках лейпцігське видання революційних віршів Т. Шевченка, хотів їх видати у своєму збірнику: «Русская потаенная литература XIX столетия». Але до цього не дійшло³.

Треба думати, що не один Огарьов читав цього збірника, і тому ще того ж 1859-го року лейпцігське видання було перевидане з додатком одного вірша Пушкина (хоч це не був його вірш). Було перевидане, бо перше видання, певне, було аж надто швидко розкуплене.

Року 1862-го «Правдолюбивий», революційний емігрантський орган, містить оповістку на лейпцігське видання. Цебто воно (друге видання) 1862-го року ще продавалося⁴.

XVIII. ПОШИРЕННЯ ЛЕЙПЦІГСЬКОГО ЗБІРНИКА В РОСІЇ

Роки 1857-1861 – це було п'ятиліття великого пожару не тільки в Україні, але й по всій Росії. Жити стало душно: царат душив усе духове життя. Панщина дійшла до свого краю, і стали відкрито говорити про визволення селян.

Кримська війна (1853-1856) з Англією, Францією й Турцією ударила Росію до основ, усі ясно побачили, що жити треба по-новому! А тут ще в найгірший час 18 лютого 1855 року помер і цар Микола I. Уперто вся Росія говорила, що цар не витримав сорому і отруївся...

¹ Збірник праць. V НІЯК. 1957 р., ст. 174.

² Збережено орфографію автора

³ Збірник праць. V НІПК. ст. 182.

⁴ Збірник праць. V НІПК. 1957 рік, ст. 184.

Російська інтелігенція кинулася в революцію, знести царат і знести й панщину. Велике число інтелігенції виїхало за кордон, видавало там безліч різних видань та книжок, і помалу підточували коріння Росії, аж поки вона не завалилася року 1917-го в руки большевиків.

Догляд на границі був слабенький, і революціонери легко виїздили з Росії і легко приїздили назад. Дуже слабенький був догляд і за поштовими зносинами: революціонерам спокійно висилали родичі гроші на утримання, а також спокійно просто засипали Росію й Україну своїми революційними виданнями. Поліція і не вмля, і не в силі була боротися, сильно карала тільки тоді, коли хто попадав до їхніх нерозумних рук.

Усе вищеподане показує, що лейпцігське видання 1859-го року дуже легко проходило і в Росію, і в Україну і ходило по їхніх безмежних просторах. С. Рейсер подас, що він по Бібліотеках Ленінпрада знайшов аж 28 примірників лейпцігського видання 1859-го року!¹

Року 1861-го знаменитий Н.Г. Чернишевський у своїй сильній статті «Национальная безтактность» зацитував вираз із «Кавказу» Т. Шевченка. Але тоді в Росії «Кавказ» ще не був видрукуваний. Звідки ж Чернишевський узяв «Кавказ»? Ясно, — тільки з лейпцігського видання 1859-го року!

І нема в Росії чи в Україні більшого архіву-бібліотеки, де б не переховувалось це революційне видання 1859-го року. Знаю, що по Київських бібліотеках їх зберігається немало.

XIX. РОСІЙСЬКІ РЕВОЛЮЦІОНЕРИ СИЛЬНО ВИКОРИСТУВАЛИ ШЕВЧЕНКОВУ РЕВОЛЮЦІЙНІСТЬ

Треба взагалі підкреслити, що велику популярність Шевченкові відразу зробили власне російські революціонери, вони глибоко відчули величезну природну та істотну революційну силу Шевченкових творів і тому відразу кинулися їх популяризувати та ширити. Такої огненної революційної сили, як Шевченко, росіяни, справді, ніколи не мали.

Року 1861-го в Лондоні вийшло ч. I збірника: «Русская потаенная литература XIX столѣтія». Редактор Н. Огарьов у передмові писав про Шевченка: «Україна прокинулася Шевченком, (...) і Шевченко, народний поет Малоросії, з захопленням прийнятий як свій у російській літературі, і став для нас рідним: так багато було спільного в наших стражданнях, і так самобутність кожного стає необхідною умовою загальної волі» (ст. XV).

А в самій Росії ще Н. Чернишевський першим уже вказав і підкреслював, що українська література вийшла за межі «вузько національної» через твори Т. Шевченка. І ще своїм революційним змістом Шевченкові твори набрали світового змісту.

Про це саме Ф.Я. Прийма пише так: «Представники російської демократичної думки пронагували творчість геніального поета України, боролися за відтворення правдивого образу Шевченка, виховували на його літературній спадщині свою суспільну й літературну свідомість. Для діячів російського революційного руху творчість Шевченка була не тільки літературним явищем, але й могутньою зброєю в боротьбі з самодержавством, засобом революційно-перетворення дійсности»².

¹ «Литературное Обозрение» 1937 р. ч. 13 ст. 40.

² Ф. Я. Прийма. Шевченко і вільна російська преса. Див. «Збірник праць V Наукової Шевченківської Конференції», Київ, 1957 р., ст. 190.

XX. Т. ШЕВЧЕНКО І ПОВАЛЕННЯ ПАНЩИНИ

Рабство для простого народу, цебто селянства, дуже рано появилось в Україні. Але спочатку воно було легке, більше було по честі людини, як твору на образ і подобу Божу.

Але з 1569-го року, з року т. зв. польсько-литовсько-руської Люблінської унії, коли Русь-Україна змушена була «добровільно» поєднатися з Польщею, панщина стала неймовірно зростати, і вкінці обернулася в жорстоке рабство. Це Польща закувала Україну в панщизняні кайдани, хотіла навіть православну віру їй відібрати, а тим ударила їй смертельно по душі й по честі.

Та Богдан Хмельницький підняв усю Україну на поляків, і всі крикнули у пісні-вимозі:

Та немає краще, та немає лучче,
Як у нас в Україні, –
Та не буде ляха, та не буде жида,
Не буде й унії!

І Україна скинула з себе кайдани рабства-панщини, але змушена була єднатися з Московією, де так само панувало рабство. І помалу Московія сильніше й сильніше закоувала Україну в кайдани панщини, на сором навіть за допомогою деяких наших гетьманів...

А вже цариця Катерина кайдани панщини міцно й безсердечно накинула на все селянство України... Т. Шевченко плакав і кричав:

Катерино, вража мати,
Що ти наробила, –
Край широкий, край веселий
Та й занастила!...

І панщина все більше й більше шаліла і нищила український народ не тільки фізично, матеріально, але й духово... Викопана була яма між селянством і українськими «панами», яма глибока й непереходима...

За час Шевченка панщизняне рабство набрало нечуваного безсоромного знуцання. Панів було безліч, і вони почали помалу втікати зо своїх земель... в Європу, і там жити на волі широко й розкішно. Україна й Росія сильно відстали від Європи власне через панщизняне рабство, а ліку на це не шукали, бо все дворянство, російське й українське, міцно тримало царя в руках, щоб він не смів дати волі селянам. У Росії й сам цар став рабом свого дворянства...

Безліч порядних панів-дворян стали тисячами втікати в Європу, жили в ній розкішно, вивозили туди свої маєтки й проживали їх там... Появилось багато революційно настроєних діячів, які повели за кордоном велику боротьбу проти панщини, появились в Європі й різні революційні видання та видавництва.

І дійшло до того, що найвища установа в Росії, «Государственный Совет», довго й шумно вирішував важливі справи, щоб не пускати панів дворян в Європу, бо це сильно б'є Росію і матеріально, і духово. Але нічого вирішити не змогли, дворянство і далі душило селянство, а на видушенні гроші їхало розважатися в Європу... Були пани, що за все життя ніколи не бували в Росії чи в Україні, а жили тільки з них...

Але «Государственный Совет» був у руках дворянства-панства, як і все в Росії, тому він не міг заборонити виїзди дворянам за границю, що вкінці обернулося в утікання панства з Росії і перевезення величезних маєтків в Європу. Своє рідне стало тільки джерелом дня видушення копійок для розкопування по чужих землях.

Т. Шевченко ще замолоду став сильно виступати проти панщини, як ніхто інший, не тільки своїми огненними віршами, але кожним подихом своїм. За це й пішов на каторжне десятилітнє заслання... Переніс його, а вернувшись, не спинив своєї боротьби проти панщини.

Більше того, за ним пішли й інші письменники, напр., Марко Вовчок, пішли й росіяни, напр., Тургенев і ін., всі разом укінці таки повалили панщину, і вона впала рівно сто років тому, 19-го лютого 1861-го року... Шевченко дочекався цього найбільшого дня, але через тиждень по ньому помер...

Нема більшої історичної події в Україні, як 19-го лютого (3-го березня), – день скасування панщини! А столітній ювілей його (1861-1961) – це найбільший ювілей усього українського народу!

З цим днем пов'язане все життя Т. Шевченка, вся його праця, вся його творчість! І столітній спомин про смерть Тараса Шевченка († 1861) треба конче зв'язати в одне ціле з століттям повалення панщини.

Ці два ювілеї – одне ціле, і розривати їх не вільно, не науково, не правдиво!

Бо в великій події повалення панщини революційні вірші Т. Шевченка відіграли величезну агітаційну роллю: вони ходили в рукописах тисячами по всій Росії, по всій Україні, і своє діло зробили – панщина впала!

Це діло – славне діло повалення рабства-панщини – робило й лейпцигське видання революційних віршів Т. Шевченка 1859-го року, і в цьому його історичне значення.

«Habeant sua fata libelli!» «Мають свою долю книжки!» І я тут у цій своїй короткій монографії ясно показав, яку велику долю мала маленька книжечка, з верхнього погляду ніби Молитовничок!

Безумовно, цей «молитовничок» вніс і свою незабутню частку в повалення тяжкої панщини-рабства в Росії і в Україні!

Бог почув молитви-крики з цього Молитовничка, і панщина впала!

Рівно сто літ тому, року 1861-го 19-го лютого (3-го березня) кайдани кріпацтва в Росії й Україні впали, впали тільки сто років тому, і на спомин цього великого сторіччя і написана ця моя праця.

16.11.1960

† Іларіон

*(Віра й Культура. – 1960. – Ч.6 (78), 9 (81),
19-11 (82-83), 12 (84), 1 (85), 2 (86); 1961. – Ч.3 (87))*

ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА¹

I. Потреба повного опису життя й праці Т. Шевченка

На сьогодні головним завданням Шевченкознавства є – дати повний і правдивий опис життя й праці Тараса Шевченка, бо такого ще не маємо. Це сильно потрібно для літературознавства, бо без цього ми повного Шевченка, як людину й поета, знати не будемо. Ми ставимо Шевченкові рукописні пам'ятники, але до того треба ще повно вяснити й повно зрозуміти той нерукописний пам'ятник, якого сам поет своїми творами поставив собі на віки вічні: його твори.

---

¹ Збережено орфографію автора